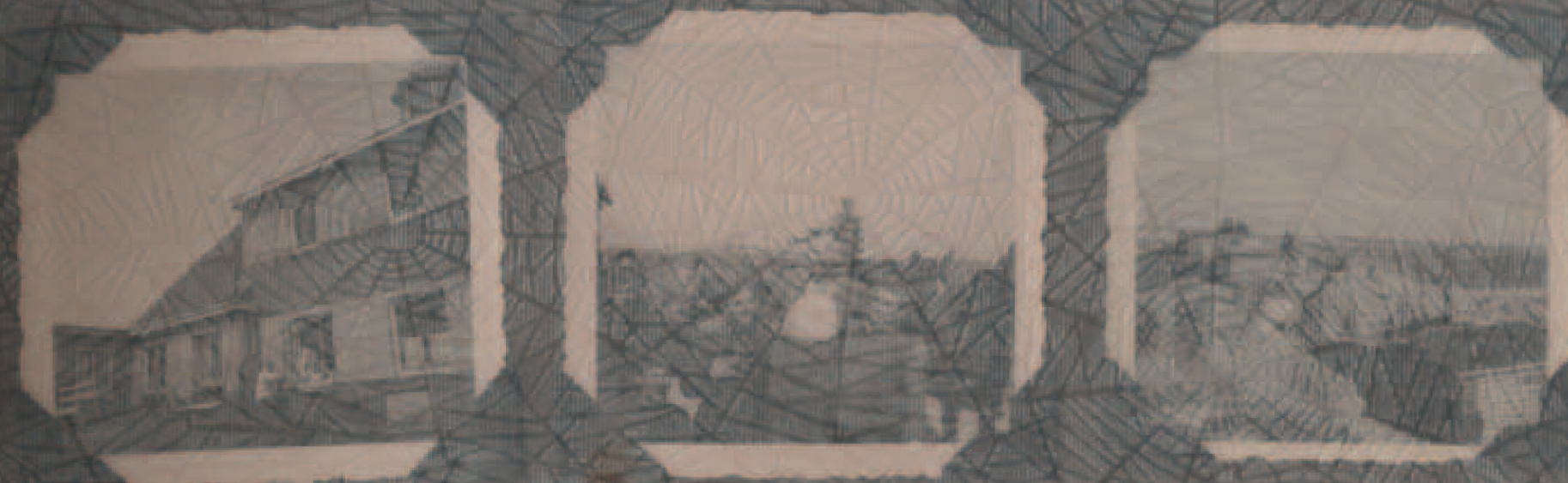

ROTTUMER OORLOG

Ties Groenewold

> uitgeverij
koninklijke van gorcum

INHOUD

12	Totstandkoming	98	Neue Westwall
16	Inleiding	104	Aangespoelde lijken en vliegtuigcrashes
22	De mobilisatie van 1939-1940 en wat eraan voorafging	105	• Inleiding
23	• De eerste militairen op Rottum	106	• 1939
26	• Mobilisatie op Rottumeroog	109	• 1940
28	• Wisseling van de wacht	116	• 1941
32	• Het gemoedelijke leventje wordt ruw verstoord	121	• 1942
34	Aanval en nasleep (10 mei – 11 juni 1940)	127	• 1943
35	• Voorbereiding en aanval	131	• 1944
38	• Oorlogsbuit	135	• De begraafplaatsen
40	• Dagboek van een krijgsgevangene	138	• Repatriëring
48	• De familie keert terug naar Rottum	142	De familie Toxopeus en de Duitsers
50	De Marine-Flak-Batterie Rottum	143	• De eerste jaren
51	• Opbouw, indeling en functie	145	• Vordering van de Theda
61	• Rottum Gefechtsbereit!	148	• De familie vertrekt
64	• Het wel en wee in de batterij	150	• Naoorlogse brieven
69	• Gevechtsacties	154	Afbraak en overblijfselen
72	• Einde van de batterij	155	• Terugkeer en bevrijding
76	Flugwache Rottum	158	• Recentere vondsten
77	• Opbouw en werking	158	• Nawoord
78	• Een paar gebeurtenissen	167	Dankwoord
81	• Flugwache of Peilstand	168	Literatuurlijst
84	• Onzeker einde	169	Geraadpleegde archieven
86	Leichte Flak en Scheinwerfer	171	Illustratieverantwoording
		172	Colofon

Totstandkoming

Mijn naam is Ties Groenewold (1992), geboren te Groningen, opgegroeid in Middelstum en nu woon ik in Delfzijl. In het dagelijks leven ben ik werkzaam als hovenier bij de gemeente Eemsdelta en de vrije uren besteed ik aan van alles en nog wat, vooral aan alles wat met de oorlog te maken heeft. Zolang ik mij kan herinneren, heb ik al affiniteit met de Tweede Wereldoorlog, eigenlijk al wel vanaf mijn derde of vierde levensjaar. Waarom weet ik niet. Was het de Duitse helm die mijn vader ruim veertig jaar geleden kreeg van zijn buurvrouw en die bij ons op zolder lag? Of kwam het toch door bezoekjes aan rommelmarkten waarbij mijn ouders, mijn broer en ik op de weg ernaartoe weleens langs bunkers kwamen? Deze vraag krijg ik vaak, maar ik heb er nog geen antwoord op kunnen vinden. Ook in de familie zijn er geen 'spannende' verhalen bekend die zoiets hadden kunnen aanwakkeren – het was er en is er nog steeds. Op 1 augustus 2009 nam die interesse in enorme kracht toe. Net voordat ik begon met de

hoveniersopleiding, (her)ontdekte ik enkele bunkers in de provincie Groningen. Eenmaal thuis wilde ik er meer over weten en ik ging direct het internet op om mij in te lezen over dit onderwerp. Ik ontdekte dat die grijze betonnen bouwwerken er niet zomaar stonden. In de daaropvolgende dagen ben ik samen met mijn broer en wat vrienden en een camera op pad geweest om de oorlogsobjecten te bekijken en fotograferen. Later werden de bunkerreisjes serieuzer van aard en gingen we ook daadwerkelijk onderzoek verrichten. Jarenlang togen we in wisselende samenstellingen door heel Nederland en Noord-Duitsland om beton te fotograferen. Later werd dit wat minder, maar ondertussen was ik al wel wat dingen uit de oorlog aan het verzamelen. De eerste verzamelde stukken werden tentoongesteld in 'ons' bunkermuseum te Den Helder. Een goede vriend, mijn broer en ik hadden de beschikking over een grote manschappenbunker van de Kriegsmarine. Na een jaar of twee hield dit weer op, de afstand was

simpelweg te groot. Het 'groene virus' – zoals veel verzamelaars het noemen – was ondertussen niet meer weg te denken. Ook had ik het verzamelen van fotomateriaal ontdekt: originele foto's van Duitsers die in de provincie Groningen geweest zijn. In het najaar 2014 was de verzameling inmiddels al zo groot dat deze niet meer op mijn oude slaapkamer paste, waarop mijn vader zei dat er wel ruimte was in de schuur om daar een mooie verzamelruimte te gaan maken. Dat was het prille begin voor het Oorlogsmuseum Middelstum, dat in april 2015 voor het eerst zijn deuren opende voor publiek. In datzelfde jaar vond ik via een onlineveiling een fotoalbum van een Duitse matroos die in de provincie Groningen dienst had gedaan. Er zaten mooie foto's bij, maar van de bijzonderste had ik eigenlijk geen weet, tot ik deze ging digitaliseren. Op een scan van een foto met daarop een Duits luisterapparaat (Horchgerät) zag ik in een van de luisterschelpen het woord Rottum staan. Ik wist toen al dat de Duitsers in het begin van de oorlog een zware luchtdoelbatterij

op het eiland hadden geplaatst en door het woord Rottum wist ik dat ik iets bijzonders in handen had: een fotoalbum van deze zware batterij. Enkele maanden later kreeg ik digitaal de beschikking over Duitse oorlogsdagboeken van de commandant van Borkum. Hierin werden vele zaken over Rottumeroog uitvoerig beschreven en zo kwam ik op het idee om een boek te gaan schrijven. In de daarop volgende jaren gaf ik enkele lezingen over Rottumeroog in oorlogstijd, maar van een boek was nog geen sprake. Er kwamen te veel zaken tussendoor. Gelukkig maar, want er is sindsdien veel uniek materiaal tevoorschijn gekomen. Het resultaat van al dit bijzondere materiaal en het jarenlange onderzoek ligt nu voor u.

Inleiding

Rottumeroog is – tegenwoordig – een onbewoond eiland in de Waddenzee dat wordt geflankeerd door Borkum in het westen en Schiermonnikoog in het oosten. Ten noorden van het eiland ligt de Noordzee met de belangrijke vaargeul het Huibertgat. Ten westen ligt de Westereems, de ingang naar de Dollard en de rivier de Eems die toegang biedt tot Emden, Delfzijl maar ook het binnenland van Duitsland met belangrijke industrie. Tussen Borkum en Rottumeroog ligt de

grens met Duitsland. Verder bevinden er zich tussen Schiermonnikoog en Rottumeroog twee zandplaten: Simonszand en Rottumerplaat. Eerder lag ten zuiden van Rottumerplaat ook nog de Boschplaat, maar deze is door de aanleg van een stuifdijk in de jaren 50 van de vorige eeuw onderdeel van Rottumerplaat geworden.

Rottumeroog is vernoemd naar het wierdedorp Rottum, dat nu in de Groningse gemeente Het Hogeland ligt. In dit dorp stond ooit een klooster en het eiland was voor een groot deel in het bezit van dit klooster. Al sinds de late middeleeuwen wordt het eiland genoemd en bewoond.

Gemobiliseerde militairen op Rottumeroog tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Rottumeroog is nauwelijks bebouwd. De enige woning is de voogdwoning, verder staan er nog een kaap (navigatiebaken voor de zeevaart), een vuurtoren en een aantal schuren. Op Rottumeroog hebben veel verschillende gebouwen gestaan, maar deze zijn in de loop der tijd verzwolgen door de zee of vroegtijdig afgebroken om elders, beter beschermd tegen de zee, weer op te bouwen.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) blijft Nederland neutraal. Om deze neutraliteit te bewaken wordt er in augustus 1914 een grote groep militairen van het Korps Mariniers op Rottumeroog geplaatst. Op het nabijgelegen Duitse eiland Borkum is namelijk een grote militaire basis van het Duitse leger gevestigd, wat een dreiging kan vormen voor Nederland.

Jan Toxopeus (1900) is sinds 1936 de voogd van het eiland. Hij heeft deze taak van zijn vader Hendrik Toxopeus overgenomen, die het op zijn beurt in 1908 weer overnam van G.K. van Dijk. De functie van eilandvoogd is zeer divers. Hij moet er in elk geval voor zorgen dat het eiland niet verder afkalft door de zee; liever nog dat het eiland juist groter wordt. Wiepke Toxopeus over de functies van de eilandvoogd: *'In 1936 volgde mijn vader opa op als voogd en nam zijn taken over. Dat was niet niks, want de voogd had heel wat functies te vervullen: ambtenaar van Rijkswaterstaat, strandvonder, onbezoldigd rijksveldwachter, vuurtorenwachter, kustwachter, hij deed metingen voor de meteorologische dienst, Lloyds-agent, enige boer op het eiland, schipper van boten en natuurlijk hoofd van het gezin.'*

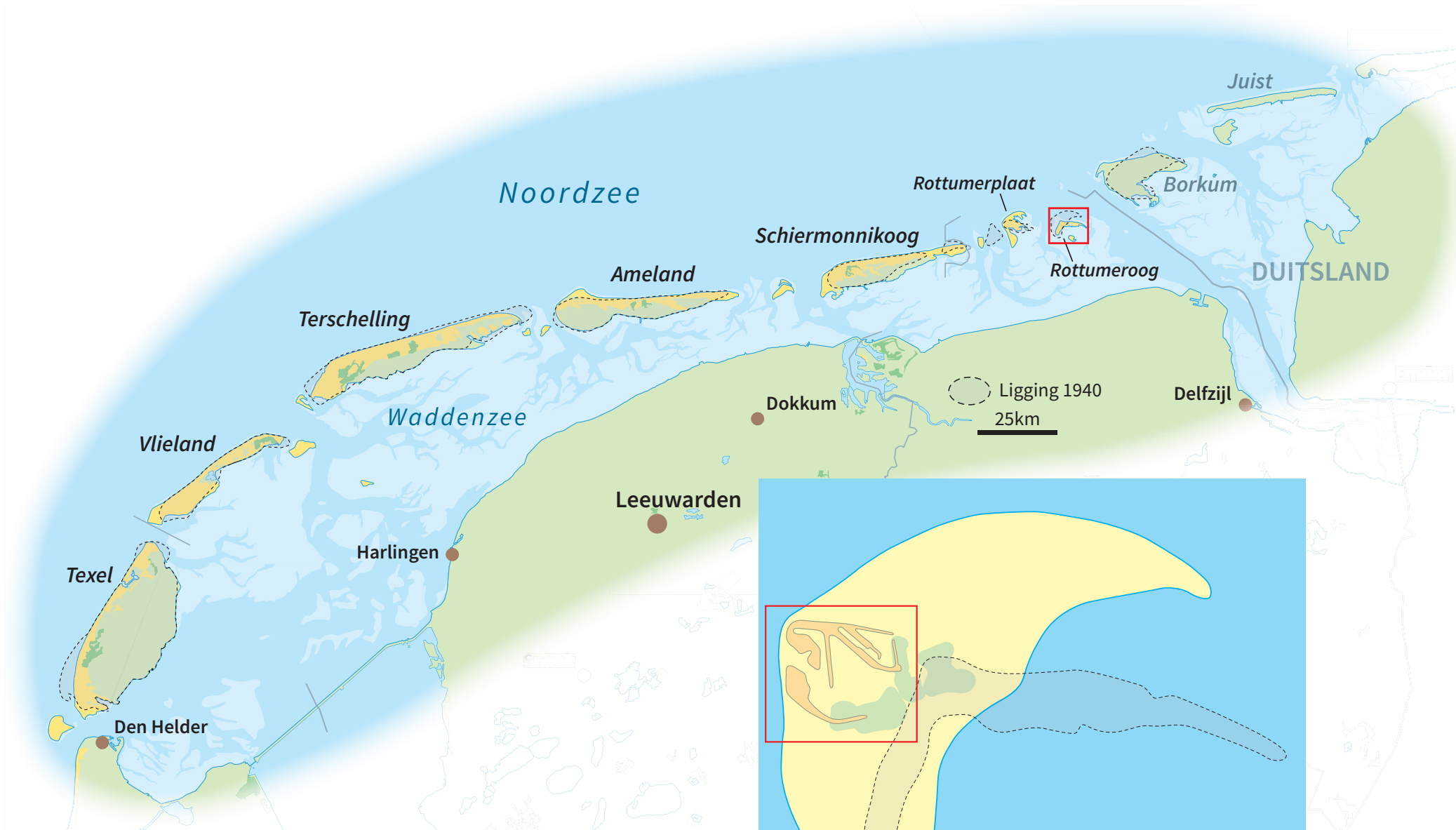
Verder draagt de voogd zorg over de grote vogelkolonies op het eiland en zoekt hij naar eieren; een veelvoorkomende bezigheid. Toxopeus heeft voor al deze werkzaamheden ook een paar knechten in dienst.

De voogdwoning in het begin van de 20^e eeuw.

Tot september 1943 woont de familie Toxopeus – naast Jan (1900) zijn dat zijn vrouw Aaltje Hinderikien Scholtens (1913) en hun kinderen Mina (1935), Lummechina Jantina (1938), Hendrik Jan (1944) en Wiepke (1950) – met een paar knechten op het eiland. Daarna wordt het hen door de Duitsers verplicht het eiland te verlaten. Enkele weken na de bevrijding kan de familie weer terugkeren en al spoedig worden de dagelijkse werkzaamheden hervat.

In 1965 gaat Jan met pensioen en verhuist het gezin naar Delfzijl. Het beheer van het eiland wordt daarna overgedragen aan Rijkswaterstaat. Zij besluiten in de jaren 80 het eiland volledig over te laten aan de natuur. Tegenwoordig wordt er enkel nog afval geruimd op het eiland.

Een overzichtskaart van de Waddeneilanden waarop goed te zien is hoe de eilanden t.o.v. de situatie in 1940 zijn verschoven. De stippellijnen geven de ligging in 1940 aan. Rechts een detailkaart van Rottumeroog met in het rode vierkant de Batterie.

De mobilisatie van 1939-1940 en wat eraan voorafging

Links:
Koninklijke Marine
bij 'De Heuvel'.

De eerste militairen op Rottum

Op 28 augustus 1939 wordt een algehele mobilisatie van het Nederlandse leger afgekondigd, wegens de oorlogsdreiging met Duitsland. Overal in Nederland worden militairen opgeroepen om paraat te staan en stellingen in te nemen. Ook op Rottumeroog – hoewel ze daar al veel eerder te maken kregen met een bezetting van militairen. Dit vond plaats in het kader van de voormobilisatie, ook wel bekend als de Buitengewone Oproeping Uitwendige Veiligheid (BOUV) op 10 april 1939. Men heeft natuurlijk al veel langer door dat er van alles gaande is in Duitsland. Rottum ligt dicht bij het Duitse eiland Borkum, een grote en belangrijke militaire basis. Het Nederlandse leger heeft er alle baat bij om de Duitse activiteiten in de gaten te houden.

Op maandag 17 april 1939 krijgt Jan Toxopeus een telegram met de mededeling dat er een zestal militairen op Rottumeroog wordt gestationeerd. Twee dagen later wordt deze bezetting op het eiland gebracht. Het is de Marine Kustwacht (MKW), bestaande uit majoor Dekker, een korporaal en vier militairen. Hun onderkomen wordt 'de Heuvel', een houten huisje gelegen op het Heuvelduin in het midden van het eiland. In de twee dagen voorafgaand aan de komst van de MKW is dit huisje in gereedheid gebracht voor de marinemannen. Majoor Dekker vertrekt enige tijd later weer van het eiland, maar zal zich gedurende de mobilisatie regelmatig laten zien. Is hij op inspectie of wil hij als voorpost van de Nederlandse kustverdediging toch meer weten over wat er gaande is?

De volgende informatie over de MKW en hun werkzaamheden komt uit het *Handboek voor Zeemiliciens*:

- 1 *'Het doel der M.K.W. is: Dat alles wat aan de kust voorvalt, zowel te water als in de lucht, wordt geobserveerd en deskundig beoordeeld; c.q. vastgesteld in juiste gegevens, als peilingen, afstanden, koersen enz. Dat het geobserveerde, indien van gewicht, onmiddellijk ter kennis wordt gebracht van die autoriteiten, die in eersten aanleg moeten handelen. Dat langs de gehele kust met optische seinmiddelen verbinding kan worden verkregen met buitengaats vertoevende schepen.*
- 2 *Om dit doel te bereiken, zijn langs de Nederlandse kust verschillende M.K.W.-posten opgericht, die telefonisch met elkaar en met het achterland verbonden zijn.*
- 3 *Een juiste en snelle berichtgeving van alles wat op zee en in de lucht voorvalt vormt dus de hoofdtaak van de Marinekustwacht en is voor de verdediging van het land van het hoogste belang. Derhalve moet de uitkijkdienst uitstekend zijn en mag hij nimmer, overdag noch*

Marinekustwacht
op de uitkijk.

's nachts, noch onder welke omstandigheden ook falen. De kustwachter behoort van het bovenstaande goed doordrongen te zijn. Hij moet bedenken, dat van zijn uitkijkpost of zijn berichtgeving het al of niet slagen van een onderneming kan afhangen.

- 4 De op de posten gedane waarnemingen worden als 'Kustwachtmelding' of als 'blocnotebericht' vastgelegd in de juiste gegevens en daarna, indien de postcommandant dit nodig oordeelt, per telefoon gemeld aan de autoriteiten. De seinen afkomstig van schepen in zee worden door de postcommandant doorgezonden aan de autoriteiten voor wie ze bestemd zijn. Van voorvallen in de lucht en alles wat daarop betrekking heeft wordt per 'Luchtwachtmelding' gerapporteerd.
- 5 Teneinde een goede dienst op de M.K.W.-post te verzekeren wordt dienst gedaan in twee kwartieren. Elke kwartierwachter bestaat uit één kwartierchef en 6 man als volgt ingedeeld: 1 uitkijk zee, 1 uitkijk lucht, 1 centralist, 1 telefonist tafeltoestel, 2 man beschikbaar voor seinwisselingen, ordonnans enz.'

Met de huidige bezetting kunnen geen 24-uurs diensten (twee kwartieren; een kwartier is zes uur) worden gedraaid, men heeft immers ook behoefte aan rust en slaap. Daarom worden er op 15 mei nog eens vijf miliciens (dienstplichtigen bij de marine) naar het eiland gebracht. Op woensdag 23 augustus, vijf dagen voor de mobilisatie, haalt Jan Toxopeus met zijn boot de Theda nog eens zeven manschappen op in Delfzijl voor de MKW. Dit brengt het totaal nu op zeventien militairen. De volgende dag volgt er bericht dat er op vrijdag 25 augustus elf militairen van de infanterie op het eiland worden gestationeerd. Die dag vaart Toxopeus naar Noordpolderzijl om de infanteristen op te halen. Bij aankomst blijken er dertien militairen te wachten om naar Rottumeroog te gaan. Er zitten ook twee mannen

van de genie bij en Hidde, een van de knechten van Toxopeus en zelf ook genist. De infanteristen behoren tot het 12e Regiment Infanterie en zijn oorspronkelijk gestationeerd in de Rabenhauptkazerne aan de Hereweg te Groningen. Zij vormen het Kustwachtdetachment¹ (KWD).

Nog diezelfde avond vaart Jan opnieuw naar Delfzijl. Als hij de volgende dag terugkeert naar Rottumeroog, heeft hij twee miliciens voor de MKW meegenomen, inclusief proviand en bagage. Nu lijkt de beoogde bezetting Nederlandse soldaten voor Rottumeroog compleet.

Op maandag 28 augustus bevindt Jan zich toch weer in Delfzijl om een officier en een sergeant-majoor op te halen. Terwijl de mannen onderweg zijn naar Rottumeroog krijgen zij het bericht dat de algehele mobilisatie is afgekondigd. Men keert direct terug naar

Rabenhauptkazerne te Groningen. Het gebouw brandde tijdens de bevrijding volledig af.

Toxopeus' knecht Hidde in het uniform van de genie.

Delfzijl en wachten het nieuws gespannen af. In de daarop volgende dagen vaart Toxopeus af en aan met manschappen naar Delfzijl en Noordpolderzijl die daar allerhande zaken organiseren voor de militairen, waaronder proviand, wapens en munitie.

Op vrijdag 1 september valt Duitsland Polen binnen en twee dagen later verklaren Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk de oorlog aan Duitsland. Ondertussen gebeurt er van alles rond en boven Rottumeroog. Vliegtuigen komen over en Duitse oorlogsschepen varen de Eems op. De oorlogsdreiging komt steeds dichterbij, zeker als ook Borkum nog diezelfde maand wordt aangevallen door de Royal Air Force. Het doel hiervan is om militaire installaties op het eiland onschadelijk te maken.

Sergeant Gerbers en twee ondergeschikten. Op de achtergrond is duidelijk de boulevard van Borkum met zijn grote witte hotels te herkennen.

¹ Een detachement is een kleine groep militairen toebehorend aan een grotere groep zoals een bataljon of regiment, maar op een bepaalde locatie gestationeerd voor een specifiek doel waarvoor geen grote groep nodig is.

Gerbers (rechts) met Mina en enkele manschappen van de infanterie.

Mobilisatie op Rottumeroog

Zowel de Marine Kustwacht als het Kustwacht detachement staan elk onder leiding van een sergeant (onderofficier). De infanteristen, onder leiding van sergeant Gerbers, zijn gehuisvest in de schuur bij de woning van eilandvoogd Toxopeus, terwijl Gerbers en zijn twee korporaals kamers in de voogdwoning hebben gevonden.

Jaren later, op 19 januari 1978, interviewt een journalist van het *Nieuwsblad van het Noorden* sergeant Gerbers over zijn belevenissen:

'Gerbers moet zich als sergeant bij de 12^e Regiment Infanterie melden bij de kazerne in Groningen. Daar krijgt hij een groep Groninger militairen aangewezen en krijgt de opdracht naar Rottumeroog te vertrekken. Een viertal fietsen, noodrantsoen, medicijnen, een handleiding en

natuurlijk hun eigen bagage gaan mee naar het eiland. Met dertien man, waaronder Zijlstra, Meijer, Kaesehagen, Haak, Kommen, Dijk, Dol en Mensinga komen zij daar aan. Eenmaal aangekomen treffen ze de mannen van de marine die gelegerd zijn aan de andere kant van de dijk. Direct na aankomst gaat men op konijnenjacht, want er moet natuurlijk eten voorhanden zijn. Gerbers probeert ook zaken geregeld te krijgen bij kolonel Jacob Veenbaas, de Territoriale Bevelhebber van Friesland, waar ook de provincie Groningen onder ressorteert. Veenbaas zegt op zijn beurt dat Gerbers hiervoor bij de commandant van de Stelling van Den Helder moet zijn. De Waddeneilanden behoren namelijk tot zijn territorium. Wel zegt Veenbaas tegen Gerbers dat hij als commandant van Rottumeroog zelf van alles kan regelen. Kort hierop wordt er een grote voorraad levensmiddelen en kookgerei gekocht en naar het eiland gebracht, kratten bier hierbij ingesloten.

Gerbers en zijn mannen krijgen elk 2,50 gulden per dag voor voeding en drinken. Daarbij hebben de mannen zich

Sergeant Gerbers bij de voogdwoning.

De keuken gemaakt van aangespoeld hout.

wel te houden aan bepaalde levensmiddelen. Zo wordt Gerbers op een gegeven moment op de vingers getikt door de staf in Den Helder dat ham geen soldatenkost is, waarop Gerbers antwoordt dat hij het geen probleem vindt zolang het binnen het budget blijft. Ons onderkomen is een bestaande schuur die anders gebruikt wordt voor aangespoelde goederen. Later wordt dat te koud en betrekken de militairen de stal en Gerbers een kamer van Rijkswaterstaat in de voogdwoning. Gerbers laat zijn manschappen zoveel als het kan de tijd verdrijven met sport, dit zolang er geen wacht gelopen hoeft worden. Er worden zelfs voetbalwedstrijden gehouden tussen de marine en infanterie. Naarmate de winter nadert wordt het voor de manschappen steeds moeilijker om op het eiland te verblijven. Van aangespoeld hout wordt een keuken getimmerd zodat

de kok zijn werkzaamheden kan voorzetten. In de dijk wordt een gat gegraven voor het opslaan van de cokes (steenkolen) en aardappelen. Gist is niet meer aanwezig waardoor de militairen geen brood meer kunnen bakken. De watervoorraad wordt eveneens snel minder waardoor men toegewezen is op sneeuw, de winter heeft inmiddels stevig zijn intrede gedaan. Dit wordt gesmolten in een potkachtje, maar dat werkt niet goed. Daarop poogt men een waterput te slaan. Dat lukt, maar het resultaat is brak water.

Het wordt er allemaal niet beter op voor de mannen. Een gevoel van eenzaamheid doet zijn intrede. Eerst valt de radio uit en later de telefoonverbinding. Hun laatste communicatiemiddel, de postduiven, zijn ook niet erg succesvol; deze worden aangevallen door roofvogels. Sommige mannen zitten aan tafel te huilen en willen van het eiland af.

De zee is in januari 1940 volledig dichtgevroren. Men probeert een route uit te zetten naar het vasteland en komt

De tafel waaraan gehuild werd?